

tema vezanih uz Prvi svjetski rat, zatim proučavanja lojalnosti Austro-Ugarskoj i masovnih iskazivanja oduševljenja srpskoj vojsci i jugoslavenskom ujedinjenju, što bi, osim rasvjetljivanja okolnosti podrške jugoslavenskoj opciji, na što se zna zaboraviti kada se gleda samo djelovanje političke elite, otvorilo i nove teme. Neki izlagači na ovome skupu već su krenuli u tome smjeru pa se nadam da će sljedeći slični skupovi sadržavati još više tematski, sadržajno i metodološki različitih pristupa.

Branimir JANKOVIĆ

Povijesni procesi i demografska perspektiva stanovništva Banske Hrvatske

Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Banske Hrvatske – Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.*, Educa, 2009, 300 str.

Svaka povijest stanovništva ujedno je i povijest prostora na kojem se ono kao organizirana društvena zajednica pojavljuje. Stoga je organska povezanost demografskih i društvenih procesa kao konstitutivnih sastavnica povijesnoga procesa preduvjet njegova cjelovitijeg zahvaćanja i razumijevanja. Upravo na tragu takvog promišljanja, polazeći od postavke da se ključ povijesnih procesa može tražiti i u demografskim promjenama koje prožimaju ukupan društveni razvoj, nastala je studija Božene Vranješ-Šoljan o stanovništvu Banske Hrvatske u drugoj polovici dugog 19. stoljeća.

Propitujući uvjetovanost demografskih procesa i društvenog razvoja u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju modernizacijske tranzicije, autorica analizira kompleksan međuodnos demografskih promjena te političkih, gospodarskih i društvenih razvojnih procesa sagledavajući ih kao nerazdvojan dio modernizacijskog preobražaja u povijesnom razvoju Hrvatske. Takav sintetički pristup stavlja pred istraživača brojne konceptijske i metodološke nedoumice nametnute ograničenjima izvora, a u ovom slučaju i nastojanjem autorice da unutar historijske interpretacije sačuva koherentnost demografske analize.

Primjenom metode rekonstrukcije aktualnoga državnopravnog okvira prevladani su glavni metodološki problemi koji su se odnosili na diskontinuitet političkih granica istraživog prostora i promjenjivost popisne metodologije u sedam općih austrijskih popisa stanovništva čija analiza čini okosnicu radnje. Na taj je način stvoreno više komparabilnih i povijesno utemeljenih cjelina umjesto uspostave unificiranoga prostornog okvira koji bi izmicao popisnim statistikama i stvarnom povijesnom razvitku prostora. Konceptijski, autorica se odlučila za strukturalnu analizu uz primjenu kronološkog načela koje najbolje odražava kontinuitet razvojnih faza modernizacijskog procesa i njihov utjecaj na promjene u stanovništvu.

Knjiga uz *uvod* (str. 7-9), u kojem se obrazlaže konceptualni okvir djela, sadrži deset poglavlja. Prva tri poglavlja: *Europa modernog doba* (str. 16-26), *Populacijske teorije* (str. 33-40) i *Izvori o stanovništvu prije modernih popisa* (str. 59-69), svojevrsan su povijesni

i teorijsko-metodološki uvod u povijest stanovništva modernoga doba koji omogućuje pozicioniranje autoričinih istraživačkih rezultata u kontekst širih suvremenih modernizacijskih procesa na europskom prostoru, ali i u kontekst teorijskog razvoja znanosti o stanovništvu. Modernizacijske procese u srednjoeuropskom i europskom kontekstu autorica razmatra kroz njegove tri bitne sastavnice (političko-društvenu, gospodarsku i demografsku), stvarajući interpretacijski model koji će dosljedno primjenjivati u kasnijoj povijesno-demografskoj analizi. Teorijske i istraživačke mogućnosti znanosti o stanovništvu prikazane su kroz sintezu načela, djelovanja i utjecaja najznačajnijih škola i teoretičara stanovništva te kroz pregled najvažnijih demografskih izvora u širokom luku od protostatističkih promišljanja o razvoju stanovništva, koja se u okrilju ekonomske znanosti javljaju u 17. stoljeću, pa do razvijenih populacijskih teorija kasnoga 18. i 19. stoljeća. Pri tome posebnu pažnju autorica posvećuje populacijskim istraživanjima provedenim u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj koja razmatra zasebno.

Sljedećih šest poglavlja u kojim se pojedinačno obrađuju opći popisi stanovništva u Habsburškoj Monarhiji od 1857. pa do njezina kraja: *Prvi moderni popis stanovništva 1857.* (str. 73-80), *Popis stanovništva 1869.* (str. 99-107), *Popis stanovništva 1880.* (str. 124-133), *Popis stanovništva 1890.* (str. 156-168), *Popis stanovništva 1900.* (str. 190-201), *Popis stanovništva 1910.* (str. 218-227), središnji su dio knjige i predstavljaju originalni znanstveni prinos povijesnodemografskim istraživanjima. U njima autorica primjenjuje identičnu analitičko-interpretacijsku matricu dvoslojne analize političkih i gospodarskih uvjeta te demografskih procesa i struktura. Time istodobno otvara mogućnost sagledavanja modernizacijskog preobražaja kao kontinuiranoga razvojnog procesa, ali i kao niza komparabilnih razvojnih etapa.

Glavna teza studije, da je demografski razvoj Hrvatske tijekom druge polovice 19. stoljeća ovisio o razvojnoj dinamici njenih širih gospodarskih i političkih struktura pri čemu su se poticaji i zastoji u politici i gospodarstvu trenutačno ili dugoročno odražavali u razvoju stanovništva, analizom je potvrđena.

Autorica ističe kako je Hrvatska sredinom 19. stoljeća još uvijek imala obilježja statičnog društva izrazito agrarnih obilježja što je, unatoč visokom udjelu oženjenih, niskoj dobi stupanja u brak te povećanoj reprodukciji, uzrokovalo nizak prirodni prirast ograničen visokim stopama mortaliteta, osobito onoga dječjega. Prvi znakovi modernizacije uočljivi su u popisu s kraja šezdesetih godina, ali su oni u Hrvatskoj bili jedva vidljivi i nisu bitno izmijenili njezinu demografsku sliku. Tek je sedamdesetih godina, zahvaljujući opsežnim reformama bana Mažuranića, hrvatsko društvo počelo poprimati modernije obrise koji su kroz stagnaciju mortaliteta utjecali na demografske promjene. One su, međutim, bile skromne i jedva dostatne da se nadoknade demografski gubitci iz prethodnog razdoblja. Autorica upozorava da niska doživljena dob, rana ženidba i nepovoljan fertilitet ukazuju kako u Hrvatskoj sedamdesetih godina još uvijek nije nastupilo razdoblje demografske tranzicije što dodatno potvrđuju podatci o obrazovnoj, socijalnoj i gospodarskoj strukturi stanovništva. Osamdesetih godina Hrvatska ulazi u proces gospodarskih i društvenih promjena karakterističnih za europska društva toga doba. To je omogućilo daljnji rast prirodnog prirasta koji devedesetih godina dosiže svoj demografski maksimum. Stoga autorica, nasuprot do sada uvriježenim tumačenjima, početak demografske tranzicije na prostoru Banske Hrvatske osnovano premješta iz osamdesetih u devedesete godine 19. stoljeća povezujući ga s naglim rastom gradskog stanovništva, stranom kolonizacijom i početkom procesa vanjskih migracija. Procesi započeti koncem 19. stoljeća nastavljaju se

početkom dvadesetoga i očituju u kontinuiranom rastu stanovništva, tranziciji mortaliteta, uznapredovaloj urbanizaciji te u promijenjenoj strukturi zvanja i zanimanja u odnosu na sredinu stoljeća. Sve to jasno upućuje na zaključak Božene Vranješ-Šoljan da se preobrazba u vitalnim strukturama stanovništva ispreplitala s razvojnim tokovima modernizacije.

U posljednjem poglavlju *Zaključna razmatranja* (str. 245-254) autorica u formi proširenog zaključka sintetizira glavne naglaske svoje analize i njezine rezultate. Iako nije riječ o klasičnom zaključku, jezgrovitost toga kratkog osvrtu u potpunosti ostvaruje njegovu funkciju.

Djelo je popraćeno sa 582 bilješke, popisom izvora i literature, sažetkom na njemačkom jeziku, kazalom i autobiografskom bilješkom, a opremljeno je i s 45 grafikona i 73 tablice koji integrirani u tekst prate tekstualnu analizu.

Iako je riječ o znanstvenoj studiji *par excellence*, autorica je brižljivim stilskim oblikovanjem uspjela suhu demografsku analizu preoblikovati u zanimljiv narativni tekst lišen akademske pretencioznosti koji se svojom jasnoćom i jezgrovitošću otvara ne samo znanstvenoj publici, kojoj je prvenstveno namijenjen, nego i široj stručnoj javnosti, osobito studentima. U tom smislu ova knjiga može poslužiti kao dragocjen priručnik prije svega slušačima povijesne demografije na sve tri studijske razine, ali i onima hrvatske povijesti 19. stoljeća koji je mogu koristiti kao svojevrsan kompendij modernizacijskog razdoblja. Ipak, ne izlazeći iz demografskih okvira, možemo bez ikakva ustezanja i s priličnom sigurnošću reći kako se ovom vrsnom studijom Božena Vranješ-Šoljan za dugo vrijeme potvrđuje kao vodeća hrvatska povijesna demografkinja, a povijesna demografija njome čvrsto pozicionira svoje mjesto u hrvatskoj historiografiji.

Nikola ANUŠIĆ

Prva sinteza gačanske i otočke prošlosti

Željko Holjevac, *Gackom kroz povijest*, Otočac: Hrvatski radio Otočac
– Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, 2009, 199 str.

Knjiga *Gackom kroz povijest* **Željka Holjevca**, docenta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i voditelja Područnog centra Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“ u Gospiću, prva je sveobuhvatna sinteza povijesti Gacke i Otočca. Nastajala je kao plod prošlogodišnjega polugodišnjeg emitiranja emisije „Gackom kroz povijest“ na frekvencijama Hrvatskoga radija Otočac. Uvidjevši da iz petnaestominutnih Holjevčevih izlaganja izlaze iznimno vrijedne i zanimljive informacije o gačanskoj i otočkoj povijesti do kojih se teško dolazi i u recentnoj literaturi, upravo je Hrvatski radio Otočac pokrenuo inicijativu za ukoričenjem dvadesetak uglavnom nevezanih tema iz svih razdoblja gačanske i otočke povijesti. Veliku su potporu pritom dobili i u suizdavaču knjige, Katedri čakavskog sabora pokrajine Gacke, čiji su suradnici opremili i ilustrirali knjigu te u Poglavarstvu grada Otočca koje je financiralo tiskanje knjige. No iza početne i završne inicijative, osim

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka